

GOVERNANCE

Technisch-inhoudelijke kennis en verstand van zaken zijn belangrijke randvoorwaarden om in de praktijk van alledag een bodemproject succesvol te realiseren. Maar er zijn nog andere succesfactoren. In de complex georganiseerde wereld van de 21ste eeuw gaat het om meer. Bijvoorbeeld om inzicht en kennis over de betrokken actoren en belanghebbenden en hoe die met elkaar in contact te brengen. Maar ook om het agenderen van het project op de bestuurlijke agenda om daarmee de nodige middelen te genereren. En natuurlijk is inzicht in de relevante wetgeving nodig en hoe de bodemprofessional daarmee verstandig om kan gaan.

*de bodem
van de toekomst*

skb
duurzame
ontwikkeling
ondergrond

BESTAANDE KENNIS EN DUURZAME UITDAGINGEN

In deze brochure komen twee hoofd-richtingen aan de orde waarmee maatschappelijke vraagstukken worden aangepakt. Vertaald naar bodem gaat het dan om de transitie van “saneren en beheren” naar “ontwikkelen en benutten”. Vervolgens komt de praktijk van de duurzame ontwikkeling van de ondergrond zelf aan de orde.

De showcases van SKB staan hiervoor model; in deze showcases wordt immers in een aantal gebieden met diverse partijen enthousiast gewerkt aan die duurzame ontwikkeling. Desondanks zijn we er nog lang niet. Onderzoek van TNO samen met AT Osborne, Milieudienst Rijnmond (DCMR) en de Erasmus Universiteit Rotterdam (EUR) naar diezelfde showcases heeft verfrissende inzichten opgeleverd over andere wijzen van sturing van bodemprojecten. Sturingswijzen die nodig zijn om met bestaande kennis en expertise een antwoord te geven op de kansen en uitdagingen van nu en morgen. Tijdens een interactieve workshop op het Bodem Breed Symposium in november 2013 is hiermee door de deelnemers “live” gestoeid. Met de resultaten daarvan besluit deze brochure.

TWEE ONTWIKKELRICHTINGEN

In onze samenleving kunnen we sinds de industriële revolutie twee hoofdstromingen onderscheiden in de wijze waarop we sturing geven aan processen om maatschappelijke vraagstukken het hoofd te bieden. Deze twee hoofdstromingen werken door in alle segmenten van de samenleving, dus ook in de bodemsector. Zo onderscheiden we een tot nu toe gebruikelijke en nogal dominante richting en een meer alternatieve, uitdagende richting.

▶ DOMINANTE RICHTING: FOCUS OP GROOTSCHALIG VERBRUIK VAN DE BODEM

De dominante richting, gangbaar sinds het begin van de industriële revolutie, gaat uit van een sterk centraal gezag. De sturing van processen vindt top-down plaats. De productie is globaal georganiseerd, kapitaalsintensief, grootschalig en gericht op massaproductie en -consumptie. Er is sprake van een vervreemding tussen individu en product, bijvoorbeeld als het gaat om de herkomst van ons voedsel. “De schoorstenen moeten roken” en we produceren alsof “de bomen tot in de hemel groeien”; aan grondstoffen is geen gebrek. In deze richting wordt er vaak van uitgegaan dat natuur en milieu voldoende veerkrachtig zijn om de negatieve effecten te kunnen opvangen. Binnen deze dominante richting wordt een ingrijpend beroep gedaan op de kwaliteiten van onze bodem. Dit gaat gepaard met grootschalig verbruik: voor de voedselproductie, als bouwgrond, voor grondstoffenwinning of het dumpen van afvalstoffen. Inmiddels is langzaam maar zeker duidelijk geworden dat de druk op

het natuurlijk systeem te groot is. De wijze van productie is onhoudbaar, omdat deze de veerkracht van natuur en milieu te boven gaat. De compensatie van die nadelen schiet tekort om de veerkracht te herstellen. Binnen deze dominante richting heeft zich voor de bodem een rampscenario voltrokken: met de gifaffaire van Lekkerkerk kwamen de effecten voor de volksgezondheid letterlijk en figuurlijk aan de oppervlakte. Daarmee begon in de bodemsector een grootschalige sanerings- en beheeroperatie die tot op heden voortduurt.

▶ UITDAGENDE RICHTING: DUURZAME ONTWIKKELING VAN DE ONDERGROND

Sinds ongeveer vijftig jaar is een alternatieve, meer uitdagende richting op gang gekomen. Deze ontwikkelrichting wordt gekenmerkt door een bottom-up benadering, decentralisatie en kleinschaligheid en werkt door in alle sectoren van de samenleving: van wonen, voedsel- en energievoorziening, volksgezondheid tot en met mobiliteit. Het werken aan oplossingen gebeurt integraal in plaats van sectoraal. Aan de basis staat het besef dat onze grondstoffen en de veerkracht van natuur en milieu eindig zijn. Daarvoor zijn duurzame productiewijzen en technieken nodig. Voor de bodem en ondergrond betekent dit dat de bodem meer dan ooit duurzaam gebruikt wordt en ingezet wordt voor duurzame oplossingsrichtingen voor bovengrondse vraagstukken. Denk daarbij aan een boer die gebruik maakt van de kenmerken van de bodem en daarmee het bodemleven verrijkt of vormen van duurzaam waterbeheer en duurzame energievoorziening waarbij bodem en ondergrond een cruciale rol vervullen.

KERNWOORDEN BIJ DE TWEE TRANSITIERICHTINGEN

Gangbare & dominante richting	Nieuwe & uitdagende richting
Groot	Klein
Centraal	Decentraal
Top down	Bottom up
Enkelvoudig (sectoraal)	Meervoudig (integraal)
Focus op snelheid	Focus op gedeelde oplossing
Massa	Maatwerk
Bouwen op/in ondergrond	Benutten van de ondergrond
Kapitaal intensief	Kapitaal extensief
Transactiekosten	Transactiebaten
Oneindigheid	Eindigheid
Objectivering > Vervreemding	Maatschappelijke inbedding > Sociale cohesie
Nadeel compensatie	Co-benefits
Internationaal	Lokaal

KANSEN EN UITDAGINGEN

In de eerste decennia van de 21ste eeuw krijgt de alternatieve, uitdagende richting langzaam maar zeker voeten aan de grond. Voor wat de bodem en ondergrond betreft spreken sommigen in dit kader van een ophanden zijnde “paradigma”-wisseling, van “saneren en beheren” naar “benutten en ontwikkelen”, oftewel een duurzame ontwikkeling van de ondergrond.

BOTSENDE PARADIGMA'S

Op het eerste oog lijken de beide stromingen op gespannen voet met elkaar te staan. Tot op zekere hoogte zijn er saillante verschillen, maar dat laat onverlet dat de gebruikelijke, dominante ontwikkelrichting zich bewezen heeft en enorme verdiensten heeft. Zo zijn er voor de bodem en ondergrond ontzettend veel kennis en expertise opgedaan. Deze blijven waardevol en inzetbaar. De kunst bestaat eruit om deze zoveel mogelijk in te zetten en te (her)gebruiken voor de nieuwe, uitdagende ontwikkelrichting naar een duurzame

ontwikkeling van de ondergrond. Om tot een verdergaande synthese en integratie te komen van de gangbare en uitdagende lijn moeten echter nog de nodige randvoorwaarden worden ingevuld.

SKB SHOWCASES

In de Showcases van het SKB wordt hard aan een duurzame ontwikkeling van de ondergrond gewerkt. Een SKB Showcase richt zich op complexe praktijkvraagstukken in een concreet gebied en kenmerkt zich door een integraal karakter. Deze integraliteit komt onder meer tot uitdrukking in een combinatie van vraagstukken op meerdere functies van de ondergrond, de inzet van bèta- en gammakennis en de betrokkenheid van partijen uit meerdere sectoren. De showcase levert kennis op voor de korte en de lange termijn. Daarbij hoort ook kennis over waarden/baten van de ondergrond: door de showcase wordt/worden (het verzilveren van) maatschappelijke en financiële winsten of besparingen concreet gemaakt. De ervaringen met de SKB

Showcases tot nu toe leveren waardevolle en oplossings- en praktijkgerichte resultaten.

BELEMMERINGEN EN GRENZEN

Om de aanpak van de SKB Showcases te ondersteunen en hun impact verder te versterken is in opdracht van SKB door een consortium bestaande uit TNO, EUR, DCMR en AT Osborne een onderzoek verricht naar de rijke geschiedenis aan SKB-projecten én naar de showcases. Het onderzoek richtte zich op de vraag hoe de projecten en showcases het beoogde project of de beoogde praktijkverandering voor elkaar beogen te krijgen en welke “sturingswijzen” zij daarbij gebruiken. In het algemeen blijkt daaruit een vanzelfsprekend “geloof” dat na afronding van een project of showcase anderen enthousiast met de resultaten aan de slag gaan en dat de nieuwe kennis of technologie ook door anderen in de praktijk zal worden toegepast. In de werkelijkheid van alledag is dat lang niet altijd het geval. Daarnaast lijkt er relatief weinig aandacht te zijn voor mogelijke grenzen waar men tegen aan kan lopen bij de ontwikkeling en uitvoering van een project. Denk daarbij aan verschillende belangen van de actoren, wetgeving of financiële middelen. Hetzelfde kan gezegd worden voor de toepassing van de resultaten in de praktijk en de kennisdoorwerking naar andere (nog) niet betrokken partijen en professionals.

GRONDSLAGEN VOOR STURING

Uiteindelijk heeft het onderzoek geresulteerd in een aantal zogenaamde “grondslagen voor governance” waar initiatiefnemers van projecten en showcases rekening mee kunnen houden bij de ontwikkeling en uitvoering van hun project:

1. De plek als uitgangspunt voor sturing (verandering);

2. De individuele belangenafwegingen en bedrijfsvoering van betrokken (of te betrekken) actoren als prikkel voor om te “bewegen”;
3. De keten van de verschillende actoren die de beoogde activiteiten en gewenste verandering mogelijk (moeten) maken.

Deze grondslagen zijn vervolgens vertaald naar drie handzame vragen die initiatiefnemers kunnen gebruiken om hun project vorm te geven of bij te sturen en daarmee hun impact te vergroten:

1. Hoe ziet de context eruit waarin een beweging of verandering tot stand moet komen en wat kan jouw project toevoegen aan die context?
2. Welke belangen worden geraakt door ontwikkeling en realisatie van het project en hoe kunnen die belangen een plek krijgen in de uitvoering?
3. Wie heb je nodig om je project voor elkaar te krijgen en hoe organiseer je de benodigde samenwerking?

PRIKKELS VAN DE PRAKTIJK

Tijdens het afgelopen Bodem Breed Symposium stond een workshop op het programma over de twee ontwikkelrichtingen toegepast op de bodemsector. Middels een rollenspel werd een praktijksituatie nagebootst waarin twee projectontwikkelaars voor het college van B&W hun plannen ontvouwen voor een gemeentelijk inrichtingsplan. Eén projectontwikkelaar deed dat volgens de “dominante” richting, de tweede projectontwikkelaar volgens de “uitdagende, duurzame” richting. Uit het rollenspel kwam genuanceerd beeld naar voren van de dominante versus de uitdagende aanpak. Eén van de conclusies was dat de gangbare wijze van projectontwikkeling, inclusief bodem-

sanering, nog steeds veel te bieden heeft – vooral vanwege de duidelijkheid over en vertrouwdheid met de beoogde aanpak, maar tegelijkertijd de harten van mensen niet steelt. De alternatieve wijze van projectontwikkeling, inclusief bodemsanering, steelt de harten van mensen wel, maar lijkt – met name door de openheid die geboden wordt om het ontwikkelproces vorm te geven – vooral veel onzekerheid te bieden. In de praktijk van nu komt daar bij dat de budgetten verder onder druk komen te staan. Dat vraagt om verdere rationalisering van het bodembeleid. Dit lijkt de gangbare projectontwikkeling in de kaart te spelen, waardoor de keuze in (openbare) aanbestedingstrajecten in veel gevallen zal uitgaan naar de vertrouwde, dominante aanpak. Tegelijk is rationalisering juist een voorwaarde om de voordelen van de alternatieve, uitdagende projectontwikkeling duidelijk te kunnen maken. De Achilleshiel van de alternatieve benadering is echter het soort holisme waarin alles met alles in verband wordt gebracht: bodem, water, natuur, energie, klimaat, groen, de aanleg van infrastructuur of de bouw van woningen, of kantoren, en veel ruimte wordt geboden voor participatie. Het aantal bewezen integrale business cases waarin bijvoorbeeld energie en water, of bodem en klimaat, elkaar versterken, is nog beperkt. Om het aantal geslaagde voorbeelden te vergroten, is juist een rationele benadering nodig. Die kan uitstekend aansluiten op het beleid van bijvoorbeeld het rijk, provincie of gemeente. Harten stelen vraagt om harde bewijzen van goede, integrale business cases die geld en kwaliteit opleveren. Dat vergt een kleinschalige, stapsgewijze aanpak in plaats van grote, meeslepende holistische projecten die het naar alle waarschijnlijkheid niet gaan redden.

CITATEN WORKSHOPDEELNEMERS:

Was ik dominant genoeg?

Als B&W zit ik niet te wachten op een omgevingsinitiatief met drie keer zoveel bewonersbijeenkomsten

Je zoekt altijd naar zekerheid en iets vertrouwds...

Een prachtig proces met een onzekere afloop...

Wees niet te veel-omvattend, maak kleine, voor iedereen bevatbare stapjes...

Geef zo concreet mogelijk aan wat je te bieden hebt...

PRAKTIJKVOORBEELDEN

SKB SHOWCASE NATUURLIJKE ALLIANTIE AMERSFOORT

Het gebied als uitgangspunt

'De uitdagingen waar we als samenleving nu voor staan, vragen om een andere aanpak en andere vormen van samenwerking. Daar hoort een andere houding van de overheden

bij. Overheden moeten op hoofdlijnen bepalen waar wel en geen veranderingen gewenst zijn; ze nodigen uit en stellen zich faciliterend op. Dat betekent loslaten, maar niet in de steek laten. De overheid verrijkt door initiatieven met elkaar te verbinden. In navolging daarvan veranderen ook de rollen van de verschillende actoren: zo werkt de stedenbouwkundige bij-

voorbeeld als stadsregisseur en de voormalige wateradviseur voortaan als gebiedsmanager. In de SKB-showcase "Natuurlijke alliantie in het gebiedsproces" werken de gemeente Amersfoort en het Waterschap Vallei en Veluwe nauw samen aan de totstandkoming van een integrale en gebiedsgerichte aanpak van het ruimtelijke orderings- en waterbeleid. Zoals de naam al zegt, staan het gebied en een integrale procesaanpak voorop. Afstemmen alleen is niet meer genoeg. In eerste instantie willen we de natuurlijke alliantie van groen, water en bodem verankeren in de Structuurvisie van Amersfoort. Vervolgens zullen deze drie elementen moeten terugkomen én doorwerken in de lange termijn visie van het Waterschap.

We hopen op een voorbeeldwerking naar andere gemeentes in de regio door bijvoorbeeld de opgedane kennis in te zetten tijdens gemeentelijke klimaatateliërs. De eerste ervaringen zijn zonder meer positief: er is een verdergaande integratie van bodem, water en groen gerealiseerd. En er vindt een proces van verinnerlijking plaats bij de deelnemers: de samenwerking verloopt prima en alleen al door het gebied als uitgangspunt te nemen ontstaat er binnen de kortste keren een open dialoog met deskundigen onder elkaar. Dat is een voorwaarde voor plezierig werken én succes!

Geert-Jan Verkade
SBRCURnet

SKB SHOWCASE BUISLEIDINGENSTRAAT LSNED

Inhoud én proces

'Een veilige en ongestoorde ligging van de leidingen in de buisleidingenstraat tussen de havens van Rotterdam en Antwerpen is het hoofddoel van LSNed.

"Onze" leidingenstrook is 100 meter breed en meet een totale oppervlakte van ongeveer 800 hectare. Het grootste deel van onze grond verpachten wij aan ongeveer honderd pachters, vooral voor akkerbouw en weidegrond. Door allerlei ontwikkelingen heeft onze organisatie de afgelopen jaren de nodige veranderingen ondergaan. Natuurlijk blijft onze hoofddoelstelling voorop staan, maar als organisatie zet-

ten we meer dan ooit in op een open en transparante opstelling richting onze omgeving en richting eventuele partners waar we wellicht ooit samenwerkingsmogelijkheden zien. De start en deelname aan de SKB-showcase Buisleidingen past volledig in die strategie. In deze showcase staat de relatie tussen het boven- en ondergrondse ruimtegebruik centraal. Ons idee was om de kansen en mogelijkheden voor het meervoudig ruimtegebruik in kaart te brengen, oplossingsrichtingen te genereren voor het bodemwaterbeheer en de baten en sturingsaspecten in kaart te brengen. De showcase heeft voor ons veel opgeleverd: een visie over de "biodiversiteitsleiding" gericht op de versterking van flora en fauna, met pilot-

projecten voor de Brabantse Wal en het Oude-land van Strijen, nieuwe kennisontwikkeling en kennisdeling met andere partijen, maar ook een beter en genuanceerder beeld van de kansen en mogelijkheden van medegebruik inclusief de context daarvan. Tegelijkertijd is onze expertise over de niet-technische aspecten van het proces hoe je je doelstellingen kunt realiseren aanmerkelijk versterkt. We begrijpen nu veel beter wat onze rol is in het speelveld waarin we ons begeven en hoe we beter gebruik kunnen maken van de ambities en belangen van partijen om ons heen.'

Annemieke Doomen
projectleider LSNed

INTERVIEWS

Technische én sociale aspecten zijn nodig

'We zitten midden in een overgang naar een andere benadering van bodem en ondergrond. In die nieuwe benadering gaat het minder om saneren

en beheren en meer om de bijdragen die bodem en ondergrond kunnen leveren aan brede maatschappelijke vraagstukken. Denk daarbij aan vraagstukken op het terrein van stedelijke inrichting, energievoorziening, waterbeheer, landbouw of klimaatverandering. Deze vraagstukken zijn complexer dan ooit en

vragen niet alleen om inzicht in de technische aspecten van bodem en ondergrond, maar ook om de sociale aspecten: de belangen die meespelen en de partijen die je nodig hebt om oplossingen te realiseren. Uitgangspunt is te allen tijde de plek of het gebied waar een probleem om een adequate oplossing vraagt. In die gebiedsanalyse staan niet alleen de fysieke kenmerken centraal, maar ook de sociale kenmerken: welke mensen wonen, werken en recreëren daar en wat zijn hun belangen en ambities? Deze nieuwe aanpak betekent niet dat alle kennis die we als BV Nederland hebben ontwikkeld rondom saneren en

beheren niet meer nodig is. De daar opgedane kennis en expertise blijven waardevol en inzetbaar. Ook voor de nieuwe aanpak. Maar het accent zal langzaam maar zeker verschuiven naar de duurzame, ontwikkelingsgerichte benadering. Voorbeelden uit de praktijk laten zien dat deze benadering ook werkt.'

Hanneke Puts

Onderzoeker / Adviseur Strategie en Beleid voor Duurzame Ruimtelijke Ontwikkeling, TNO
(Hanneke.puts@tno.nl)

Plunderen versus plukken

'Onze huidige geïndustrialiseerde wereld ontwikkelt zich in twee hoofdrichtingen. Een daarvan weerspiegelt de wijze waarop we economie

en samenleving tot nu toe hebben ingericht. Deze dominante richting staat model voor een organisatievorm met een sterk sturende centrale overheid die met een top down benadering enkelvoudige maatschappelijke vraagstukken snel en kapitaalsintensief probeert op te lossen. De aanpak munt meestal niet uit in duurzaamheid. Zwart-wit geformuleerd: als je vervuult moet je de rekening betalen in de vorm van belastingen of heffingen. De overheid zorgt er via allerlei ingewikkelde constructies voor dat het geld bestemd wordt waar het voor bedoeld is: het oplos-

sen van de vervuiling. De praktijk is echter weerbarstiger en leert dat er onvoldoende middelen zijn gegenereerd om het probleem op te lossen. Kenmerk van de tweede hoofdrichting is een vorm van circulaire economie waarbinnen producenten zodanig verantwoord en duurzaam produceren dat er geen vervuiling ontstaat. In deze ontwikkelrichting is de sturing decentraal, bottom up, kapitaalintensief en duurzaam. Gechargeerd uitgedrukt kun je de beide richtingen vergelijken met de wijze waarop een boer zijn grond bewerkt: de een "plundert" de bodem door intensief gebruik en met een overmatig gebruik van meststoffen, bestrijdingsmiddelen en antibiotica, de ander bewerkt zijn grond zo dat de bodem zichzelf duurzaam versterkt en hij kan blijven "plukken". Beide ontwikkelrichtingen hebben hun eigen kenmerken en sturingswijzen en blijven zich onafhankelijk

van elkaar ontwikkelen. Onze inzet is erop gericht om de alternatieve richting middels concrete praktijkvoorbeelden meer handen en voeten te geven.'

Jurgen van der Heijden

Senior adviseur Milieu & Omgeving bij AT Osborne (JHE@atosborne.nl)

skb
duurzame
ontwikkeling
ondergrond

Postbus 420, 2800 AK Gouda
Tel. 085 - 486 24 30
programmabureau@skbodem.nl
www.skbodem.nl